I

Якось брів я звільна полем,
весь заглиблений у себе.
Поле тихло, ніби лебідь,
що на осінь відлюбив.
Та й не згледівсь,
як уплив
я в голубу тональність неба.
В пролісковій темі неба
всесвіт дихав голубим.

Голубим я став, як голуб
із небесної купелі.
Став я зовсім невагомий,
ніби вечорова тінь.
Все минуле проминуло
спраглим видивом пустелі,
все моє сумне й веселе
одлетіло в голубінь.

Десь у мене за плечима
місто мляві сни бороло:
важко чахкали заводи,
тонко звискував метал.
Там без лагідних півтонів
кут вривавсь раптово в коло,
коло різко розгиналось
в прямовисну магістраль.

Думав я, що все на світі
тонко з'єднане у сутнім:
все на світі творить в зладі
неперервний колобіг.
Думалось:

коли б не знав я
мову міста прямокутну,
то округлу тишу поля
вже пізнати б я не зміг.

Ще додумалося: в громі
молодих прокатних станів,
у засмаглих дужих буднях,
в пропотілих сорочках
місто творить тишу поля
ув оправі філігранній,
носить ніжність, як дитину,
на своїх важких руках.

Думав я, що в кожнім серці
є сьогодні, вчора й завтра.
Є минуле і сучасне,
перевтом гіркий вантаж.
Думав: от би відшукати
місто на учнівській карті,
щоб те місто мало тихий,
акварельний антураж.

От Венеція, скажімо,
голуба, немов гондола,
а чи Ріо-де-Жанейро,
як гарячий помаранч.
От би з'їхать з піраміди,
як в дитинстві — із стодолі
прямо в казку,
проминувши
суєту, і сміх, і плач.

От лягти б на дикім пляжі,
як Адам один, без Єви,

і, забувшись, наслухати,
як осінньо спить Париж.
Чи, обнявши стан гітари,
завернути в... Крагуєваць.
(Стій! Я ж думав — до Мадріда
Крагуєваць? Що це й звідки?
Я вас не просив у вірш!)

Чи лягти під крону лавра,
вічного, як слава, древа...
"Кр-рагуеваць!" —
знову різко
полоснуло, ніби ніж...
"Кр-рагуєваць!" —
ніби черга автоматна.
(Кар-ркнув вор-рон. Хр-руснув чер-р-реп.
...Р-розколовся вірш).

Пам'ять блима, наче ватра...
Де це? Де це? Де ж це? Де?!!
Карту... Карту! Дайте кар-рту!!!
Серце, тихше. Тихше, серце!
(Автомат — у центр грудей).

Цвинтар... парти... цвинтар... парти...
Карта:
Париж, Афіни, Белград...
Кр-ра-гу-в-ваць.
Югославія
(Будьте ж прокляті ви, карти! І той...
день).
Поховали без оркестрів.
Пульс востаннє дзьобом: тук...
(Ах, маестро. О маестро!
Та маестр-ро, дайте ж звук!)

Тихше. Тиша кане в камінь.
В тиші — зламане крило.
Все ж забуте під роками,
все ж травою поросло.
Що ж ти тягнешся руками
до мойого серця, пам'ять?
Все ж минуло, все опало,
все ж травою поросло.

Тридцять років одмінилось.
Скільки згадувати можна?
Оновилось покоління,
возродивсь втридцяте світ.
Вже сини нащадків носять,
як знамена переможні.
"Ви од пам'яті,— хтось хлипа,-
хоч онука вбережіть".
...Може й справді: хай та пам'ять
в нашім серці відболить?
II
Син прийшов із школи.
Гучно полетів портфель під стіл.
Перед люстром окрутнувся.
Скоса зиркнув у вікно.
За балкон комусь петитом
таємниче засвистів.
Став нівроку. Чуб — на плечі.
Джинси, списані з кіно.
Я сказав педагогічно:
"Прибери портфель на стіл".
Він ліниво нахилився, буркнув: "Ну, почавсь урок".
"Пробачай мені, шановний,
але перше, ніж свистіть,
ти б нам з матір'ю повідав,
як з оцінками, синок?"

Він скривився: "Ат, набридло,
я ж казав, що все гаразд".
Я нахмурився традиційно:
"Ти б, шановний, тон змінив,
це тобі не в класі, хлопче,-
нагадаю в котрий раз.
Я тобі не однокашник..."
"Добре, тату. Зрозумів".
Сірі очі. Білобровий. Вже під носом — перша тінь.
(Інтересно: цілувався? Я ж у восьмім...
Ат, було).
"Знаєш, цей географ, тату..."
"Ти мені ці речі кинь!"
"Ця історичка..."
"Ти знову за своє, мені на зло?!"
(А підтекстом, підсвідоме
через пам'ять, мов крізь мрево:
"Крагуєваць ь".

Як вони тоді сиділи:
парами а чи по троє?
Про війну Столітню вчили
а чи про падіння Трої?

Чи й вони, як ми,
на парті імена свої лишали?
А можливо, що по карті
короля свого шукали?..)
І сказав йому повчально:
"Географію завжди
треба, сину, добре знати:
вчення — світ, невчення — тьма".
Посміхнувся він скептично,
гумку пожував: "Зажди.
То колись, у ваші роки...

Зараз білих плям нема.
Взяв собі квиток у касі,
і лети, а хочеш: їдь".

Я постукав пальцем строго:
"Слухай, хлопче, і мовчи.
(Боже, як йому, напевне, я повчаннями набрид!)
А. історію,— натиснув,— особливо, сину, вчи".

Що ж,— зітхнув,-
ти завше правий: роки, досвід і т. ін.
Але все ж дозвольте, врешті, вам запитання одне.
Тільки: цур! На цей раз, батьку,
йде розмова двох мужчин.
Я уже давно дорослий. Ти прогавив десь мене".

До паска потягся звично...
і від подиву осів:
Вперше я помітив раптом, що ми зростом нарівні.
Господи, коли ж це сталось?
Певне, й справді я осліп:
він уже дорослий зовсім!
Хто ж простить мене мені?!

"Слухаю,— сказав я хрипло.-
Викладай усе як є".
"Треба знать усе, ти кажеш. А задумайсь-но на мент:
от історія, скажімо.
Що вона мені дає?
НУ, було щось. Ну, минуло.
А життя ж іде вперед!
От розсудимо тверезо:
раз було, то вже нема?
А коли нема,
що з того: сталося воно чи ні?

Зараз, тату, космос кличе.
Там проблем у мене тьма.
Ну, яке ракеті діло,
що було в старовині?!
Чи були троянські війни,
чи тих воєн не було б,
все одно злетить ракета,
бо в моїх руках ключі.
Ти пробач, що викладаю я свою програму в лоб.
І, коли я помиляюсь,
доведи, а не кричи".
* * *
Все довкруг, як мусить бути:
входить вечір, мерхне даль.
Зійде сонце. Зайде сонце.
А затим настане ніч.
Як банально! Як прекрасно
все округлено в спіраль
гармонійно:
так було вже
тисячу тисячоріч.

О стрункий світопорядок —
чергування вічний плин!
Все так мудро у природі:
день — за ніччю, ніч — за днем.
Батько, роль свою скінчивши,
віддає нащадкам кін.
Все минає, проминає:
день — за ніччю, ніч — за днем.
Ідеальний ритм природи:
батько вбитий,
я — живу.
Ах, який світопорядок:
ну, поплакав — і забудь.

О жорстокий ритм природи:
вбиті
падають в траву!
О зміїна мудрість кола:
ну, поплакав — і забудь.
Що ж ти тягнешся руками
до мойого серця, пам'ять?
Все ж минуло, все опало,
все ж травою поросло!

"Може, сину, й не було?"
"Може, й не було.
А... ти про що?"

III

"Та... просто згадалось. Стривай, а яке сьогодні число?"
"Ха! — соковите зареготав.— Не іронізуй, батьку,
двадцяте жовтня.
Ти ж завтра іменинник".
"Хо-го! — відгукнувсь я у його стилі.— Все ж хоч
одну дату ти таки пам'ятаєш. А ще кажеш: до чого
мені та історія!" "Отаким, старий, ти мені подобаєшся...
в гуморі". "Ну, ще б пак! Завтра ж я народився.
Власне, в ніч з 20 на 21 жовтня 1935 року".
"0це точність! Ану, загляньмо в календар: о котрій там
сходило і заходило сонце? В життєписі великих кожна
деталь — на вагу золота",— він потягся до календаря,
веселий і нахабно юний.
"Не треба..." — перепинив я йому руку.
Ліниво знизав плечима:
"А то чому?"
"Там... кров".
"Та ти що-о?! — відсахнувся од мене ошелешено.-
Яка... кров? Де? Нічого не розумію".
"Зараз поясню, сину... документально: "В ніч з 20 на

21 жовтня 1941 року каратели під орудою майора
Кеніга вдерлися в містечко Крагуєваць і розстріляли сім
тисяч чоловік. Серед них — триста гімназистів.
Їх вели на смерть покласно, на чолі з учителями..."
"А де цей... Крагуєваць?"
"В Сербії. За сорок верст від Белграда, сину.
А ти кажеш: що мені та географія".
"Ну, до чого ж тут географія! Не про це зараз... Я просто
хочу сказати: це ж випадковий збіг, і то лише в днях.
Ти ж народився за шість літ до... цього".
"Е, ні, сину, у цьому світі — ти ж учив — усе зв'язане:
причина — наслідок, день і ніч, народження й смерть,
куля і вказівний палець. День мого народження, як і
ніч смерті Крагуєнаця, увійшли у вічний колобіг народжень
і смертей, ставши клітинами світобудови. Ніщо
не зникає в цьому світі, сину. Закон збереження матерії
і... пам'яті. Придивися пильніше: на моїй сорочці — кров".
"Облиш, тату! Це вже... містика. Мені страшно, тату".

IV

"Не бійся. То Пам'ять стає при свічі.
Он тіні якісь ворухнулись вночі.
І жахом дихнула руда каламуть.
І чоботи з ночі, як фатум, ідуть.

Немає облич. Тільки вишкір зубів.
Та усміх кривий на арійській губі.
Стискається коло, як защморг, ривком..."
"О, тату! То ж вітер гуде за вікном".

"Ось Кеніг підносить правицю:
"Moment!"
У компасі стрілка дзвенить, як стилет.
І карта тремтить, як в Освенцімі плац.
І око свинцеве — над Крагуєваць".

"О тату, це просто здалося тобі:
То гнуться дерева в осінній журбі".

Педантичний арієць (в пунктуальності —
теж своя грація)
З чисто прусською точністю зводить
дітей із-за парт.
І в колонах по троє веде ("Liebe Kinder! *
Дистанцію").

Акуратно,
покласно на цвинтар,
в сумний
листопад.
"Ідуть, як до школи. В портфелях —
книжки.

_____
* Любі діти! (Нім.)

Сніданки завбачно поклали батьки.
І зошит в клітинку на перший урок.
І вчитель суворо вирівнює крок.
Над свіжими ямами — глина руда..."
"О тату, не треба! То ж лист опада".

"Шість тисяч сімсот вже вростають у грунт,
А триста... на цвинтар покласно ідуть.
Географ, немов на уроці, сказав:
"А зараз ви бачите гору Триглав".
І важко плечем ворухнула гора:
"Вбивають людей, та народ
не вмира".
Історик старий повернувсь до дітей:
"А зараз ви Косовим полем йдете.
Тут пращурів наших, обагривши схід,

косив ятаганом султан Баязід".
І важко плечем ворухнула гора:
"Вбивають людей, та народ
не вмира".
"А триста по Сербії мовчки грядуть..."

"О тату, то ж гуси у небі пливуть".

"Зірвавши мости, як бинти із грудей,
метається Тиса: "Куди ж ви... дітей,
Куди ж ведете ви невинних дітей?"

...Невинних дітей?!

Комендант Яновського табору (це недалеко, у Львові, сину) штурмфюрер Густав Вільгауз у спортивному азарті стріляв із автомата з балкона канцелярії у в'язнів, що працювали в майстернях, потім передавав автомат своїй дружині, і вона теж стріляла. Інколи, аби потішити дев'ятирічну доньку, Вільгауз примушував підкидати в повітря 2-4-річних дітей і стріляв у них. Донечка плескала в долоньки (боже, яка невинність!) і
кричала: "Тату, ще, тату, ще!" — і він стріляв. Відтоді, сину, коли я бачу на фресках Софії білокрилих янголят, мені хочеться запитати їх: "Ви часом... не з Янковського табору?"

Зірвавши мости, як бинти із грудей,
метається Тиса: "Куди ж ви... дітей?!"

...Фінал наближає рокована грань.
На каски росою спадає туман.
І в цьому фіналі, як літера "Ф",
рядок починає руде галіфе.

Порядок для Кеніга — понад усе:
"Дистанцію, серби! Куди вас несе?!
Покласно, слов'яни! Учіться, скоти,
хоч зараз порядок і час берегти!"

І перша колона ступає на пруг..."
"О тату, я чую: змикається круг!"

Директор гімназії рветься на смерть:
"Пустіть до дітей! Я ж учитель і серб!"

А Кеніг регоче: "Куди тобі? Weg! *
Ми цілим в майбутнє, ти ж —
Plusquamperfekt" **.

Директор відрізав: "Ти знай свій курок:
Jedem das Seine***. У мене — урок.

Хлоп'ята! Лишилось нам кілька хвилин.
З усіх вам уроків я вибрав один.
Хай править нам цвинтар однині за клас:
Історія, діти, сьогодні у нас.
Сьогодні не гоже підносити рук..."
"О тату, я чую: змикається круг".
"Оцінка єдина — для мене й для вас.
Її об'єктивно нам виставить час.

Тож перше: під оком холодним війни
уже ви не діти. Затямте, сини!
Уже ви не просто родинний оплот,
а воїни, хлопці. За вами — народ.
Судьба ваша вписана в святці хоругв".
"О тату, я чую: змикається круг".

_____

* Геть! (нім.)
** Давноминулий час (нім.).
*** Кожному своє (нім.).

"Вам холодно, хлопці? Так завше було,
коли одинокість студила чоло
і око свинцеве прискалював крук..."
"О тату я чую змикається круг".

"На кожному слові даю собі звіт:
усім було страшно лишати цей світ.
Ба навіть героєм найвищих орбіт —
і їм було жаль полишать білий світ.
О як їм хотілось гукнуть: "Промини!"
Так чом же, питаєш, герої вони?

На кожному слові даю собі звіт;
герої в собі відчували весь світ.
І те відчуття їм ставало за щит:
хоч він упаде так стоятиме ж
світ!

Тож в Косовій полі султан Баязід
не просто на серба ішов, а на світ.
І кожен із сербів давав собі звіт:
хоч він упаде, та стоятиме ж світ,
Не треба, слов'яни, підносити рук..."
"О батьку, я чую — завершився
круг".
"Он Кеніг піднявся на колонах чобіт,
в приціл назираючи вічність і мить.
І дума, що от він натисне курок
і крапкою кулі закінчить урок.
Нещасний! Чи він оддає собі звіт,
що ми впадемо, та стоятиме ж світ?!"

А Кеніг регоче: "Облиште слова!
Слова перед кулями, діду,— трава.
Я просто зведу автомат на живіт —
і в яму, старий, і тебе, і твій світ.
І це вам потвердять шість тисяч сімсот,
а він тут розводить про честь і народ!"

Учитель замислено глянув в зеніт
і тихо сказав, а почув увесь світ:
"Як рід і Вітчизна — всього лиш слова,
то що вам говорять... Бєлград і Москва?
Майоре! А пам'ять в якому ряду?"
І Кеніг темніє ураз на виду:

"Старий, ти занадто далеко зайшов.
Зненавистю тхне від твоїх підошов.
Ти добре намацав, де в мене болить,
але не тобі нашу долю судить.
Історію звершую я і курок.
Ти, діду, почав. Я ж закінчу урок!"
І око холодне прискалив, мов крук...

"О батьку! Ти бачиш: я входжу в цей круг".

Директор зітхнув: "Наша вічність сплива.
Хай першими стануть останні слова:
братове! Нам вибив фатальний дзвінок.
Я вчив вас уперше творити свій крок.

Та знайте:
останній ваш крок на путі
не менше важливий, ніж перший в житті,
бо він увінчає спіраль, як виток,
з якого нащадки творитимуть крок

до істини з істин, якій не зітліть:
"Людина впаде, так стоятиме ж світ".

Слов'яни! Синочки... Мужайтесь... Пора.
Ми — смертні. Та знайте: народ не вмира!"
Солдати зловісно стоять, як мерці,
у Кеніга кров вигаса на лиці.
Вершина Триглав небозвід підпира
великої правди: "Народ не вмира".
Гримить над літами,
як доля, дзвінок:
то сину, скінчившись,
почався урок.

Якось, сину, брів я полем,
весь заглиблений у себе.
Поле тихло, ніби лебідь,
що на осінь відлюбив.
Та й не згледівсь, як уплив я
в голубу тональність неба.
В пролісковій темі неба
всесвіт дихав голубим.
Думав я, що в кожнім серці
є сьогодні, вчора й завтра.
Є минуле і сучасне,
перевтом гіркий вантаж.
Думав: от би відшукати
місто на учнівській карті,
щоб те місто мало тихий
акварельний антураж.

Думав: є велике право
одпочить під лавром світу
всім, хто в тій війні жорстокій
ніс страждання на плечах.

Думав: нам за всіх дісталось,
то нехай хоч наші діти
не зазнають навіть тіні,
навіть пам'яті меча.

Тільки ж все у цьому світі
тонко з'єднане у сутнім:
за непам'яттю онукам
скепсис зазира до віч.
І тоді для них могили —
просто плити прямокутні,
просто символи байдужі
проминулих віковіч.

Ти прости мені сьогодні
за урок жорстокий, сину,
я поклав на твої плечі
пам'яті страшний вантаж.
Я боргів не правлю, сину.
Ти нічого нам не винен.
Боржники і кредитори —
то непевне діло, зваж.

Але ж пам'ять... Має пам'ять
зоставатись, як осердя.
Ми від неї, наче віти,
що вчувають корінь свій.
Пам'ять віри. Пам'ять роду.
Пам'ять прапора і серця.
Лиш по пам'яті в людині
пізнає Людину світ.

Одягай модерні джинси...
Суть не в джинсах і чуприні.
Мила зрадить, друг полишить —

серце з туги заболить.
Та коли людину нагло
пам'ять світова покине,
можна з гиком й у візитці
рачки гнати в неоліт
чи ввігнати в серце чергу,
вперши автомат в живіт".

V

Став нівроку. Чуб — на плечі.
Джинси, списані з кіно.
Тільки щось нове з'явилось
у криницях сірих віч.
Щось поглибшало. Зболіло. Сіллю випало на дно.
Десь далеко за безжур'ям диха сивиною ніч.

"Слухай, батьку,— він доросло доторкнувсь мого плеча.
Якось зовсім по-новому подивився мені в лице.-
Чуєш, тату, до сьогодні я цього не помічав:
Як же ми з тобою... схожі!
Дерево і... деревце.-
Пальцями торкнувсь волосся:
— Бач, а в тебе... сивина.
Як я довго йшов до тебе, заблукавши десь... колись.
Крізь бездумність та байдужість,
через перший гріх вина.
Аж на день твоїх народин в... Крагуєваці зійшлись.

Не тремти: я не зломлюся. Бачиш, я пішов у ріст.
Не стели мені солому на мульКий і гострий брук.
Дай мені самому з болем упізнати болю зміст.
Ти не бійсь мене впустити у всесвітній вічний круг.

Хай ударить в крила вітер. Хай мороз мене січе.
Хай відчую, як у жилах кров твоя в мені тече.

Не спіши мене од бурі затулять своїм плечем:
маю ж я колись
майбутнє
взяти на своє плече!

Я тебе сьогодні вперше так побачив... аж болить.
Я себе сьогодні вперше по-новому пізнаю.
Щось мені під серцем, батьку, так пронизливо дзвенить!
Чи не я то триста першим... в Крагуєваці стою?"

"Не треба, сину. Я не хотів цього. Мені страшно".

"Не бійся: то пам'ять стає при свічі.
Ти чуєш, як скиглять зловісне сичі?
Цей шерхіт... цей шелест надламаних крил...
То книги печально ростуть із могил.

Поранений Гете схилився, як віть:
"'Wer reitet so spat dursch Nacht und Wind?"*
І Шіллер, вжахнувшись, кричить віддаля:
"То Кеніг підняв на багнет немовля!
О, де ж ми з тобою, Вольфгангу, були,
як націю нашу... на розстріл вели?!
Він, може, й простить нас, невичерпний світ,
та пам'ять, Вольфганг... чи вона ж вам простить?"

Ворушиться грунт... розверзається грунт!
То триста з дев'ятого круга встають.

(Поховали без оркестрів.
Пульс востаннє дзьобом — тук...
Ах, маестро. О маестро!
Та маестр-ро, дайте ж звук!!!

Вдарте, оркестри,
щоб крига на полюсі тріснула,
громом страшним сколихніть в праоснові цей світ,
щоби ожив і сльозою людською умився
меморіальне холодний лабрадорит!

Вбиті в Обухівці **,
спалені люто в Капріві ***,
мертві з Хатині й Сонгмі,
із кривавих усюд,
Встаньте із праху
в святому і праведнім гніві
на всепланетний суд!

_____

* Перший .рядок з балади Гете "Лісовий цар".
** Обухівка — село на Полтавщині, що в роки війни зазнало трагічної долі Лідіце.
*** Капріві — село в Намібії, разом з мешканцями спалене південноафриканськими расистами.

Полеглі зітхнули: "Ми звершили суд.
Ви краще живим не давайте заснуть").

А триста грядуть на рокований пруг.
І я з ними входжу у вічності круг.
Учитель підняв, наче долю, дзвінок:
"Народи! Нас пам'ять зове на урок!"

Директор із учнями входить в граніт,
І я серед них о шістнадцяти літ.
І все, як тоді... Навіть глина руда".

"О сину, отямся — то ж лист опада".

"І Кеніг курок ошаліло натис,
та вмер автомат, бо закінчився диск
у ніч, коли, зсунувши смерть на живіт,
стріляв у дітей, поціляючи світ.
А пам'ять гримить мені в скроні,
як ртуть;
"Ти владен простити, але — не забуть
записаний юною кров'ю урок:
з останнього кроку їх — перший твій
крок.

То правда свята,— ти даєш собі звіт,-
що діти впадуть, а стоятиме світ,
та маєш відчути плечем терезів,
що світ цей поважчав у триста разів.
Хай Кеніг своє відстріляв того дня,
а що, коли хтось йому диск поміня?"

"Все у цьому світі, сину,
тонко з'єднане у сутнім.
Все в гармонії нещадній
вічний колобіг вершить.
Коли Кеніг у Сантьяго
диск новий вганяє люто,
то в Обухівці й Хатині
мертвим і живим болить".

"Все на цій планеті, батьку,
жорстко з'єднане у суті!
Куля виліта осою
з пальця правої руки.
І коли "фантом" на джунглі
у піке заходить круто,
то у нас, як в сорок першім,
у хатах летять шибки.

Гримить мені пам'ять у серце, як ртуть:
"Ти владен простити, але — не забуть".
Беру, як меча, твою пам'ять до рук,
щоб зло не прокралось у вічності круг.

Спасибі, мій тату, тобі за урок..."
"Спасибі, мій сину, тобі за урок.
Я чую крізь плин, як останній мій крок
ввіходить у перший твій крок".